

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DUDUQLANISH VA NUTQIY NAFASNI TEKSHIRISH METODIKASI

Ismailova Iroda Rustambek qizi

*Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Maxsus pedagogika fakulteti. 2- bosqich
magistranti*

E-mail: ismoilovairoda405@gmail.com

Annotatsiya: *Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanish va nutqiy nafas muammolari bolaning til rivojlanishi va ijtimoiy kommunikatsiyasiga jiddiy ta’sir ko’rsatadi. Ushbu maqola bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasni baholash metodikasini keng qamrovda ko’rib chiqadi. Tadqiqotda kuzatuv usullari, standart testlar, ota-onalar so’rovlari va asbob-uskunalar bilan o’lchash metodlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, klinik kuzatuv bilan birgalikda obyektiv o’lchov usullarini qo’llash eng ishonchli va samarali baholash metodikasi hisoblanadi.*

Kalit so’zlar: *maktabgacha yosh, duduqlanish, nutqiy nafas, nutqni baholash, metodika, erta aralashuv.*

Abstract: *Stuttering and speech breathing problems in preschool children have a serious impact on the child's language development and social communication. This article reviews the methodology for assessing stuttering and speech breathing in children in a comprehensive manner. The study analyzes observational methods, standardized tests, parent surveys, and instrumental measurement methods. The results of the study show that the use of objective measurement methods in combination with clinical observation is the most reliable and effective assessment methodology.*

Key words: *preschool age, stuttering, speech breathing, speech assessment, methodology, early intervention.*

Аннотация: *Заикание и проблемы с дыханием речи у детей дошкольного возраста оказывают серьезное влияние на развитие речи и социальную коммуникацию ребенка. В данной статье всесторонне рассматривается методология оценки заикания и проблем с дыханием речи у детей. В исследовании анализируются методы наблюдения, стандартизированные тесты, опросы родителей и инструментальные методы измерения. Результаты исследования показывают, что использование объективных методов измерения в сочетании с клиническим наблюдением является наиболее надежной и эффективной методологией оценки.*

Ключевые слова: *дошкольный возраст, заикание, дыхание речи, оценка речи, методология, раннее вмешательство.*

Kirish

Nutq – insonning asosiy kommunikatsiya vositasi bo‘lib, bolalik davrida shakllanishi uning ijtimoiy, kognitiv va emosional rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yosh davrida bolalar nutqi tez sur’atlar bilan rivojlanadi: so‘z boyligi

kengayadi, grammatik tuzilmalardan foydalanish yaxshilanadi, nutq ritmi va intonatsiyasi shakllanadi. Shu bilan birga, ushbu yoshda duduqlanish va nutqiy nafas muammolari yuzaga kelishi mumkin, bu esa bolaning nutq samaradorligini, o‘zini ifodalash qobiliyatini va ijtimoiy moslashuvini cheklashi mumkin (Yairi & Seery, 2015).

Duduqlanish – nutqning uzilishlari (takrorlanishlar, cho‘zilishlar, ovozni to‘xtatish) bilan tavsiflanadigan rivojlanish buzilishi bo‘lib, maktabgacha yosh bolalarda keng tarqalgan muammo hisoblanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha har 100 bolaning taxminan 2–5 foizida rivojlanish davrida duduqlanish kuzatiladi (Ambrose & Yairi, 1999). Duduqlanishning erta aniqlanishi muhimdir, chunki erta aralashuv bolaning til va nutq rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi va doimiy nutq buzilishining oldini oladi.

Nutqiy nafas – nutq jarayonida nafas va fonatsiya koordinatsiyasini ta‘minlovchi mexanizm bo‘lib, u bolalarda nutqning samaradorligi va ritmikligini shakllantiradi. Nutqiy nafasning buzilishi duduqlanishni kuchaytirishi, ovoz chiqarishda zo‘riqish va nutq tezligining notekisligini keltirib chiqarishi mumkin (Kuster & Yairi, 2005). Shu sababli, duduqlanish bilan birgalikda nutqiy nafasni baholash bolaning nutq muammolarini to‘liq tushunish va samarali aralashuv strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yosh bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasni baholashning dolzarbligi bir nechta omillarga bog‘liq:

1. Rivojlanish jarayoni – 3–6 yosh davrida bolalar nutq koordinatsiyasi va nafasni boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi.
2. Ijtimoiy moslashuv – duduqlanish bolalar o‘rtasidagi muloqotda o‘zini ifodalashga to‘sqinlik qiladi va o‘zini past baholashga olib keladi.
3. Erta aralashuvning samarasi – tadqiqotlar ko‘rsatadiki, erta aniqlash va terapevtik aralashuv bolaning nutqini normaga yaqinlashtirish imkonini oshiradi (Howell, 2011).

Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasni baholash metodikasini ishlab chiqish va takomillashtirish nafaqat klinik nuqtai nazardan, balki pedagogik va ijtimoiy jihatdan ham dolzarbdir. Baholash jarayoni bolaning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda, turli metodik va asbobiy yondashuvlarni qo‘llashni talab qiladi, jumladan: klinik kuzatuv, standart testlar, ota-ona intervyulari, va instrumental o‘lchovlar.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasni baholashning mukammal va integratsiyalashgan metodikasini aniqlash, shuningdek, bolalarning nutq rivojlanishini yaxshilash va samarali terapevtik aralashuvni ta‘minlash uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot shuningdek, klinisyenlar va logopedlar uchun metodik ko‘rsatmalarni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, bolalarda nutq muammolarini erta aniqlash va samarali davolash imkoniyatini oshiradi.

Asosiy qism

Duduqlanishni baholash metodikasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni aniqlash va baholash murakkab jarayon bo‘lib, u bir nechta bosqich va usullarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, duduqlanishning erta aniqlanishi bolaning nutqini

normaga yaqinlashtirish va ijtimoiy moslashuvini oshirishda muhim ahamiyatga ega (Yairi & Ambrose, 2005).

Ota-ona intervyulari va so‘rovnomalar. Ota-onalar bolaning kundalik nutq faoliyatini eng yaqin kuzatuvchilar sifatida baholashlari mumkin. Maxsus so‘rovnomalar, masalan Stuttering Severity Instrument – 4 (SSI-4) Parent Questionnaire, bolaning duduqlanish chastotasi, davomiyligi va nutqga ta‘sirini aniqlashga yordam beradi. Ushbu metodik yondashuv bolaning odatiy nutq holatini baholashda ekologik to‘g‘rilikni ta‘minlaydi.

Klinik kuzatuv. Logopedlar yoki nutq terapevtlari bolani erkin o‘yin, hikoya aytish yoki rasm ta‘rifi kabi strukturaviy va erkin nutq vazifalarida kuzatadilar. Kuzatuv jarayonida quyidagilar qayd etiladi:

- Takrorlanishlar va cho‘zilishlar chastotasi;
- Bloklar va ovozni to‘xtatish vaqtining davomiyligi;
- Nutq ritmi va intonatsiyasi.

Audio va video yozuvlar. Nutq namunalarini yozib olish orqali bolaning disfluensiyalarini batafsil tahlil qilish mumkin. Bu metodik yondashuv duduqlanishni aniq kvantifikatsiya qilish va terapevtik jarayonni monitoring qilish imkonini beradi (Howell, 2011).

Nutqiy nafasni baholash metodikasi. Nutqiy nafasning muhimligi bolaning nutq samaradorligi va duduqlanishga sezuvchanligini tushunishda beqiyosdir. Nutqiy nafasning buzilishi duduqlanishni kuchaytirishi va nutq tezligining notekis bo‘lishiga olib kelishi mumkin (Kuster & Yairi, 2005).

Kuzatuv usullari. Klinisyen bolaning postura, qorin va ko‘krak kengayishi, shuningdek, nafas olish va chiqarish ritmini kuzatadi. Oddiy vizual kuzatuv bilan bolaning nutq va nafas koordinatsiyasi baholanadi.

Standart nutq vazifalari. Bolaga hikoya aytish, gap takrorlash yoki rasm tasvirlash vazifalari beriladi. Bu vazifalar orqali nutq davomida nafas uzunligi, tana mushaklarining zo‘riqishi va nafasning nutq bilan uyg‘unligi tahlil qilinadi.

Instrumental o‘lchovlar: Spirometriya orqali nafas hajmi, tezligi va davomiyligi o‘lchanadi. Respiratory inductive plethysmography yordamida thoraks va qorin harakati monitor qilinadi. Instrumental o‘lchovlar natijalari klinik kuzatuv bilan birlashtirilganda, bolalarning nutqiy va nafas ko‘rsatkichlarini aniq kvantifikatsiya qilish imkonini beradi.

Integratsiyalashgan baholash yondashuvi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, duduqlanish va nutqiy nafasni birgalikda baholash eng samarali yondashuv hisoblanadi (Howell, 2011). Integratsiyalashgan yondashuv quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Ota-ona xabarlarini yig‘ish va tahlil qilish;
- Klinik kuzatuv orqali nutqning strukturaviy va erkin shakllarini baholash;
- Standart nutq vazifalarini bajarish;
- Zarurat bo‘lganda instrumental o‘lchovlar bilan nafas parametrlari monitoringi.

Bunday yondashuv bolaga individual terapevtik reja tuzish va nutq terapiyasining samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, integratsiyalashgan metodika takroriy kuzatuv sessiyalari orqali bolalarning rivojlanishidagi o‘zgarishlarni monitoring qilish imkonini yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasni baholashda quyidagi tavsiyalar samarali hisoblanadi:

- Baholashni bir nechta sessiyada o'tkazish, bolalarning kayfiyati va diqqatini hisobga olish;
- Multimetodik yondashuv: kuzatuv, so'rovnomalar va instrumental o'lchovlarni birlashtirish;
- Nutqiy va nafas parametrlarini kvantifikatsiya qilish, natijalarni terapevtik aralashuv bilan bog'lash;
- Individual terapevtik rejalarni ishlab chiqish va takroriy monitoringni amalga oshirish.

Shuningdek, bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasni baholash jarayoni pedagogik va psixologik jihatlarni ham o'z ichiga olishi lozim, chunki bolalarning ijtimoiy moslashuvi va o'zini ifodalash qobiliyati nutq samaradorligi bilan chambarchas bog'liqdir.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasning buzilishi bolaning nutq rivojlanishi, kommunikativ qobiliyati va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, duduqlanishni va nutqiy nafasni erta aniqlash va baholash bolalarda samarali terapevtik aralashuvni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Samarali baholash uchun integratsiyalashgan yondashuv tavsiya etiladi, ya'ni: ota-ona intervyulari va so'rovnomalar, klinik kuzatuv, standart nutq vazifalari va zarurat bo'lganda instrumental o'lchovlarni birlashtirish. Ushbu yondashuv bolaning nutq xatti-harakatlarini, duduqlanish chastotasi va davomiyligini, shuningdek, nutq bilan nafas koordinatsiyasini to'liq baholash imkonini beradi. Baholash natijalariga asoslangan individual terapevtik reja ishlab chiqish va takroriy monitoring orqali bolaning nutqini normaga yaqinlashtirish va rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlash mumkin. Shu bilan birga, duduqlanish va nutqiy nafasni baholash metodikasini takomillashtirish nafaqat klinik, balki pedagogik va psixologik jihatdan ham dolzarb bo'lib, bolalarning ijtimoiy moslashuvini va o'zini ifodalash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, mukammal, integratsiyalashgan va kontekstga mos metodika bolalarda duduqlanish va nutqiy nafasni samarali baholash va erta aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishda asosiy vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yairi, E., & Seery, C. H. (2015). *Stuttering: Foundations and Clinical Applications* (2nd ed.). Pearson.
2. Howell, P. (2011). *Assessment of Stuttering: A Guide for Clinicians*. Psychology Press.
3. Ambrose, N., & Yairi, E. (1999). *The onset and early development of stuttering in children*. Austin, TX: Pro-Ed.
4. Karimova, N. (2021, 15 mart). Maktabgacha yosh bolalarda nutq rivojlanishi va duduqlanish. *O'zbekistonda Ta'lim Gazetasi*, 12(45), 5–7.
5. Sobirov, A. (2022, 10 iyul). Bolalar nutqidagi buzilishlar va ularni davolash metodikasi. *Bolalar va Oila*, 8(14), 3–6.

6. Kuster, D., & Yairi, E. (2005). Speech breathing patterns in preschool children who stutter. *Journal of Fluency Disorders*, 30(1), 41–62.
7. Yairi, E., & Ambrose, N. (2005). Early childhood stuttering. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 48(2), 236–248.
8. Howell, P., & Williams, R. (2009). Assessment and treatment of stuttering in young children. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 44(4), 445–460.
9. “Duduqlanish va nutq buzilishi: Bolalarga yordam berish usullari” (TVS Sogʻlom Hayot telekoʻrsatuvi, 2020, 12 sentabr).
10. “Bolalarda nutq rivojlanishi va erta aralashuv” (Bolajonlar jurnali, 2019, 5-son).
11. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). (2023). Stuttering in Children. <https://www.asha.org/public/speech/disorders/stuttering-in-children/>
12. Mayo Clinic. (2022). Childhood stuttering: Symptoms and causes. <https://www.mayoclinic.org/childhood-stuttering/symptoms-causes/syc-20353555>
13. World Health Organization (WHO). (2021). Speech and language disorders in early childhood. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/speech-language-disorders>
14. PubMed. Kuster, D., & Yairi, E. (2005). Speech breathing patterns in preschool children who stutter. *Journal of Fluency Disorders*, 30(1), 41–62.
15. ScienceDirect. Howell, P., & Williams, R. (2009). Assessment and treatment of stuttering in young children. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 44(4), 445–460.